

Nógrád

Hajdani vármegyénk

A történelmi Nógrád vármegye hazánk Duna bal parti részének egyik vármegyéje volt, melyet északon Zólyom, keleten Gömör és Heves, délen Pest-Pilis-Solt-Kiskun, nyugaton Hont vármegye határolt. Területe 4128 km². A vármegye egészében véve hegyes-dombos, s több jelentékeny völgy különíti el az egyes hegycsoportokat. Maga a Duna csak délen, kis darabon érinti; fő völgye ennél fogva az Ipolyé.

Hegységei közül legkiterjedtebb a Cserhát, melynek legkiemelkedőbb pontjai a Vác fölötti Nagyszál [Naszály] (652 m), a Szandai-hegy (547 m). Magasabbak a keletre emelkedő hegységek, úm. a Karancs (727 m), Medves és a Salgótarjáni hegyek.

A Mátra-hegység a vármegyének csak a délkeleti határán lép át Nógrád vármegye területére néhány végső kiágazással. Folyóvizei közül a Duna után, mely csak kis területen érinti a vármegyét, az Ipoly a legjelentősebb. A Zagyva szintén a vármegye területén, a Medves aljában ered. Állóvizei a kis Jenői- és a Bánki-tó. Jelentősebb ásványvíz-lelőhellyel nem rendelkezik.

Éghajlata a vármegye déli részében elég mérsékelt É-i hegyes részében sokkal zordabb; az évi közepes hőmérséklet 10 °C. Ásványkincse főleg barnaszén; a legjelentősebb szénbányák Salgótarján és Baglyasalja környékén vannak. Fontosabb mezőgazdasági terményei a búza, rozs, árpa, zab, burgonya, cukorrépa, hüvelyes vetemények stb.

Lakóinak száma 1869-ben 198 269 volt. Egy km²-re 63,3 lélek esik s így Nógrád vármegye a közepes sűrűségű vármegyék közé tartozott. Lakosai között magyar (75,6%),

tót (23,3%) és csekély számú német található.

A lakosság fő foglalkozása az őstermelés. Az ipar az újabb időben néhány nagyobb gyári vállalat által nagyobb lendületet vett. Igen jelentős iparág a kőszénbányászat, nagy jelentőségű a vasgyártás és kohászat, gépgyártás (Salgótarján, Losonc), üvegyártás (Zagyvapálfa, Szinóbánya), cementgyártás (Lőrinci), cukorgyártás (Selyp).

Közlekedésének főere a Magyar királyi Államvasutak hatvan-zólyom-ruttkai vonala, mely az egész vármegyét délről észak felé hasítja; ebből indul ki a kisterenye-parádi, a fülek-bánrévei, a losonc-rimaszombati, ipolyság-balassagyarmati vonal, míg délen a budapest-pozsony-bécsi vonal s ennek néhány szárnyvonala érinti Nógrád vármegyét; e vonalak hossza 297 km. Az állami utak hossza 148 km. Hajózás csak a Dunán folyik.

Nógrád vármegye története

Nógrád hegyei között és az Ipoly folyó mentén már a kőkorszakban kultúrára akadunk, melynek nyomai korán összevegyülnek a bronz- és vaskor emlékeivel. Itt talált kelta érmek és öntésminták korán fejlett bányászatról tanúskodnak. Ennek mesterei a kelta-gallus kotinok voltak, akik az ózokkal együtt Nógrád, Heves és Borsod erdős hegyvidékén laktak.

A kotinok a népvándorlásban elpusztultak, de az ózok megmaradtak függetlenül, egyrészt a szláv telepésekkel szemben, kiknek egyik váráról (Novigrad) a vármegye később elneveződött, másrészt a rómaiakkal szemben, akik a Duna vonalán a mai

Verbőcég telepedtek meg. A magyarok ismeretes hét ősnemzetsége már jókor gyökeret vert Nógrád vármegye területén, mint azt a helynevek mutatják (Kürtös, Balassagyarmat, Diósjenő, Salgótarján, Megyer, Karancs és Kozárd).

A középkorban a vármegye területén fontos központ Nógrád vára; tőle kölcsönzi nevét egyfelől a Nógrádi várispánság, mely alig élte túl az Árpádok korát, másfelől Nógrád vármegye, mely egyházkormányzati szempontból két részre oszlott, de politikailag osztatlan volt és gyűléseit a nádor elnöke alatt Balassagyarmaton tartotta, ahol 1244. április 22-én IV. Béla király is megjelent.

Tizedszedés szempontjából Nagy-Nógrádra és Kis-Nógrádra oszlott, az előbbihez a váci püspökség része tartozott az utóbbihoz az esztergomi érsekség területe. Zsigmond idejében csirái mutatkoztak itt a huszitizmusnak; Ozdin és Gács volt Giskra fészke, aki innen minduntalan kicsapott és Losonc közelében még Hunyadi Jánoson is győzelmet aratott.

Felbátorodva a sikereken, a husziták maradandóan berendezkedtek és utját egygették Luther vallási tanainak. A huszita zászlót lassan-lassan elhagyta a szerencse. Mátyás király leverte nemcsak a huszitákat, hanem az ellene szegülő nógrádi oligarchákat is. Ilyenek voltak a Perényiek, a Losonczyak, a lévai Csehek és a guthi Országok.

Mohács után Nógrád vármegye sokáig kitartott János király mellett, s midőn a török elleni segély reményében Ferdinándhoz pártolt, az sem tudott rajta segíteni. 1544 tavaszán maga Nógrád vára is elesett. 1552-ben egymásután kerültek török kézre Szécsény és Hollókő, Buják és Salgó vára, úgy hogy a nemesség gyűléseivel előbb Fülekre, majd ennek elestével (1544. szeptember 4.) Zólyomba húzódott.

A török folytatta foglalásait, 1576-ban Kékkő és Somoskő ura lett. Megindult a tö-

rök berendezkedés. Ez a terület a budai pászhoz tartozott és négyfelé oszlott: a füleki, hatvani, nógrádi és szécsényi szandzsákra. A török hódoltság vagyoni pusztulással járt, a XVI. század derekán a vármegyében nincs több 228 helységnél (Mohács előtt 353). A jobbágylakosság száma nem haladta meg a 22 000 lelket, akiket a hódoltság dacára is zsaroltak.

A török uralom alóli felszabadulás 1593-ban kezdődik midőn Mátyás főherceg, Pálffy és Tieffenbach előbb Fülek, Somoskő, Salgó, Szécsény, Hollókő és Kékkő várakat, majd 1594. február 17-én Nógrád várát is visszafoglalták. Az 1625-i gyarmati békétől 1683-ig Fülek vára lett nemcsak Nógrád vármegyének, de Heves és Pest vármegyéknek is közgyűlési színhelye. 1663-ban a török visszafoglalta Szécsényt, 1683-ban Sobiesky kiverte a félholdat Hollókő alól, de ugyanakkor Thököly felperzselte Füleket, ahol a vármegye levéltára is elégett.

II. Rákóczi Ferenc korának nevezetes mozzanata az 1705. évi szécsényi országgyűlés, melyen 24 más vármegyével Nógrád vármegye is lelkesedve állott a szabadság zászlaja alá. 1754-ben elhatározták hogy Gyarmaton vármegyeházát építenek, amit azonban csak 1790-ben valósítottak meg. Nógrád vármegye a kurucvilág leverése után is megmaradt ellenzékinek, ami legjobban kitűnik II. József és I. Ferenc korában. A vármegye hatóság és a tisztviselők lemondtak, a felmérés aktáit lefoglalták, új pecsétet csináltattak, a német nyelv használatát betiltották.

Az 1825/27-es országgyűlés ama határozatának, hogy a jobbágytelken lakó nemesek is tartoznak adót fizetni, Nógrád vármegye ismét ellenszegült.

Az 1848/49-es szabadságharcban a vármegye méltó volt hazafias múltjához s itt ment végbe az egész küzdelem egyik legrettenetesebb katasztrófája, Losonc elpusztítása.

Az alkotmány beköszöntével jelentős kereskedelmi, ipari és kulturális élet fejlődött Losoncon, míg a székhely és municípiális központ Gyarmat maradt, ami élénk versenyt támasztott a két város között.

A Tanácsköztársaság megdöntése után jelentősen megváltozott Nógrád megye területe. A trianoni békeszerződés északon az Ipoly folyót jelölte ki az ország és egyben a megye határául. 1919-ben a csehszlovák-magyar határrendezés alapján Somoskő és Somoskőújfalu községeket Magyarországhoz csatolták. Az 1923-ban egyelőre egyesített Nógrád és Hont vármegye területe 2895 km²-re növekedett.

A megye lakosságának száma a századfordulótól kezdve egyenletesen emelkedett. A lakosság létszáma 1930-ra elérte a 222 921 főt. Ez azt jelentette, hogy egy km²-re 78,8 fő esett, tehát az országos átlagnál (77) több. Nemzeti szempontból a megye Trianon előtt vegyes lakosságú volt. Magyar nemzetiségű lakossága Hont vármegye egyesítésével 93,2%.

A vármegye közigazgatási székhelye Balassagyarmat volt. Salgótarján 1922-ben vált rendezett tanácsú várossá. Elsősorban bánya- és gyáripara volt jelentős. 1938. november 2-án került sor az ún. első bécsi döntésre, mely szerint a tengelyhatalmak Szlovákia déli többségében magyarul beszélő sávját

Magyarországnak ítélték. A bécsi döntés következtében 120 896 kat. holdnyi területtel és több mint 50 000 fő lakossal „gyarapodott” a megye területe, illetőleg lakóinak száma. Így Nógrád-Hont megye területe 3111 km²-re emelkedett. A népsűrűség négyzetméterenként elérte a 83,7 főt.

A „területgyarapítás” közvetlenül érintette a megye három járását (a balassagyarmati, a salgótarjáni és a szécsényi), de emellett még egy újabb járást is létrehoztak Losonc székhellyel.

A szovjet hadsereg 1944. december 5-én kezdte meg Nógrád megyében a hadműveleteket és még abban a hónapban, december 31-én be is fejezte. Salgótarjánba december 25-én vonultak be. 1949. december 14-én a kormány rendeletben szabályozta az új megyehatárokat, s ez Nógrádot is érintette. Az 1950. január 1-jétől végrehajtott területrendezés a szobi járást Pest megyéhez; továbbá több, korábban nógrádi községet Heves megyéhez csatolta. A megye új székhelye Salgótarján lett, de Balassagyarmat, a volt megyeszékhely funkciója csak fokozatosan szűnt meg. A megfelelő középületek hiányában a megyei hivatalok sokáig nem tudtak átköltözni, ezért még 1951-ben is a megyei szervek jelentős része Balassagyarmaton működött...

Klában Gyula